

De betekenis van ‘resilience’ voor de begeleiding van verslaafden

Jos Roemer

Abstract Culturele veranderingen in onze samenleving leiden er onder meer toe dat de verslavingszorg minder is ingebed in een levensbeschouwelijk kader. Een specifieke agogische benadering, de ‘resilience’-benadering, biedt zicht op zorg waarbij zinvragen (al dan niet religieus ingekleurd) aandacht kunnen krijgen. In deze bijdrage wordt nader ingegaan op de vraag wat dit aandacht geven aan zinvragen betekent.

Inleiding

Wanneer we ons verdiepen in de geschiedenis van de drankbestrijding, valt de levensbeschouwelijke inbedding ervan in voorbije tijden direct in het oog. Een eeuw geleden bestonden er katholieke, protestants-christelijke en socialistische drankbestrijdingsorganisaties. Naast preventieve bedoelingen hadden deze organisaties ook curatieve ambities. Zo probeerde de katholieke matigheidsbeweging Sobrietas door de oprichting van tal van sociale verbanden mensen te beschermen voor de ‘geesel der eeuw’ en wilde men door de inrichting van ‘verpleeghuizen voor katholieke drankzuchtigen’ de slachtoffers van deze ‘geesel’ verzorgen (Dols, 2007).

Een snelle blik over honderd jaar zorg laat zien dat deze levensbeschouwelijke inbedding inmiddels sterk verminderd is.¹ We kunnen in dat kader stellen dat we momenteel getuige zijn van een ingrijpende transformatie van onze cultuur. Sommigen benoemen dit als een

proces van globalisering. Ten aanzien van het levensbeschouwelijke domein van het leven worden - zo stelt men - trends zichtbaar, zoals toenemende privatisering, deïnstitutionalisering en detraditionalisering. Onder de eerstgenoemde trend wordt verstaan dat opvattingen, waarden en voorkeuren van mensen in afnemende mate worden bepaald door de sociale groep waartoe men behoort. Men voelt zich vrij om de levensinvulling en levensvisie naar eigen inzicht samen te stellen. Op het levensbeschouwelijk vlak maken mensen selecties op een gevarieerde levensbeschouwelijke markt. Levensbeschouwing wordt hiermee meer en meer een private aangelegenheid. De term deïnstitutionalisering verwijst naar de trend van afname in betrokkenheid op instituties op lokaal niveau. In toenemende mate antwoorden mensen dat ‘ze zich wel als gelovig maar niet als kerkelijk aanmerken’. De trend van de detraditionalisering wijst op een proces waarin de ‘grote verhalen’ van onze cultuur transformeren in een pluraliteit van tradities en verhalen die slechts losjes verbonden zijn met een specifieke fysieke omgeving.

Een uitvloeisel van deze trends is dat religie en levensbeschouwelijke zingeving in sterk afnemende mate fungeren als grondslagen van geïnstitutionaliseerde zorg. Daarmee is echter allerminst gezegd dat religie en religieuze zingeving geen rol spelen in specifieke zorgpraktijken. Ten aanzien van de motivatie om zorg te verlenen in problematische situaties, en ten aanzien van de beleving van deze problematische situaties bij slachtoffers ervan, worden geregeld religieuze en andere levensbeschouwelijke motieven gearticuleerd. Zo luidt een van

Jos Roemer (✉)

Dr. J.W.M. Roemer is theoloog en senior onderzoeker bij de Radboud Universiteit te Nijmegen en voorzitter van de katholieke matigheidsbeweging Sobrietas. E-mail: sol-directie@hetnet.nl.

¹ Afwezig is deze inbedding allerminst. Te noemen zijn De Hoop (evangelische verslavingszorg en hulpverlening), de interkerkelijke stichting De Regenboog en Arta (antroposofische verslavingszorg).

de twee aanbevelingen in het onderzoeksrapport *Cliënten over levensbeschouwing* (Borsjes e.a., 2001): ‘In de opleiding van toekomstige hulpverleners moet aandacht worden gevestigd op het belang van de levensbeschouwing voor cliënten van de GGZ. Reeds praktiserende hulpverleners moeten op dit punt bijgeschoold worden’ (p. 69).

De vraag is hoe dit domein van het menselijk bestaan, het domein van religie en levensbeschouwing, in verband kan worden gebracht met de begeleiding van mensen die te kampen hebben met verslavingsproblematiek, zodanig dat recht wordt gedaan aan de mensen die het betreft, en zodanig dat dit verband zich verdraagt met de culturele veranderingen van onze samenleving. We vragen derhalve naar een agogische visie die een plek geeft aan religie en zingeving, zonder terug te vallen in een religieus gefundeerde institutionele vormgeving.

In deze bijdrage wordt een specifieke agogische benadering gepresenteerd, die wellicht in aanmerking komt. Het betreft de benadering die uitgaat van de ‘resilience’ van mensen. De eerste paragraaf schetst de herkomst en inhoud van dit begrip, aan de hand van een casus. De tweede paragraaf werkt het begrip ‘zingeving’, dat een centrale plaats inneemt in deze benadering, nader uit. In de derde paragraaf ten slotte worden de implicaties van deze benadering voor begeleiders geëxploreerd. Deze exploratie blijft beperkt tot algemene verwoordingen, aangezien de auteur van dit artikel allermint thuis is op het terrein van de hulpverlening bij verslaving.

‘Resilience’ van mensen

‘Resilience’ slaat op het vermogen van metalen om na onder druk gestaan te hebben de oorspronkelijke vorm te hernemen. Werner en Smith introduceerden het begrip in de kinderpsychologie; de Britse kinderpsychiater Rutter geeft een recent overzicht van het onderzoek ernaar (Rutter, 2006).

Het begrip ‘resilience’ wordt in het Nederlands taalgebied wel vertaald met veerkracht. Er is echter een nuance die door deze vertaling verloren gaat. Wat met ‘resilience’ van mensen beoogd wordt, is het vermogen van mensen (en organisaties) om in moeilijke omstandigheden door te groeien. De doorgroeidynamiek komt te weinig tot uiting door de term veerkracht, vandaar de voorkeur voor het minder bekende woord ‘resilience’. Een adequatere maar omstandige vertaling zou zijn: doorgroeivermogen in moeilijke omstandigheden.

De vraag kan overigens gesteld worden of het ontbreken van een woord in een taalgebied niet ook wijst op een lacune in het denken en spreken over een fenomeen. Het betreffende fenomeen kennen we echter waarschijnlijk

allemaal, want het is datgene waar we kippenvel van krijgen wanneer we het in een speelfilm verbeeld zien, bijvoorbeeld in de film *Billy Elliot*.

De elfjarige hoofdpersoon woont in een mijnwerkersstadje in het noordoosten van Engeland. Zijn moeder is onlangs overleden en hij moet vaak op zijn demente oma passen. Zijn vader en oudere broer Tony, beiden mijnwerkers, zitten thuis vanwege een staking. Billy krijgt iedere week wat geld voor zijn bokslessen, maar hij vindt het boksen helemaal niet leuk omdat hij er niets van bakt. Wanneer Billy weer eens moet nablijven om zijn boksoefeningen te doen, ziet hij de balletklas van mevrouw Wilkinson trainen. Iets in de bewegingen van de meisjes spreekt hem aan en Billy besluit om mee te doen. Deze voorkeur van Billy wordt allermint geapprecieerd door zijn omgeving. Ballet is niets voor jongens. Mevrouw Wilkinson ziet echter dat Billy talent heeft en steunt hem in zijn streven om te groeien in deze kunstvorm.

In de film wordt prachtig verbeeld hoe Billy, tegen de stroom in, toch volhoudt en doorgroeit. Op het eind treedt Billy op in een grote schouwburg in Londen; in de zaal zitten zijn vader en broer. Voor Billy is dit een moment van triomf, voor de kijker een moment van kippenvel. In deze film, zou je kunnen zeggen, wordt de ‘resilience’ van Billy Elliot in beeld gebracht. In moeilijke omstandigheden - ruig mijnwerkersstadje, afkeuring door vader en broer - groeit Billy door tot een jongvolwassene die iets maakt van zijn leven. Billy heeft ‘resilience’, wat je zou kunnen omschrijven als het vermogen van mensen dat naar voren komt in ‘levenswegen die ons in positieve zin verrassen’. Vitaliteit van mensen blijkt soms op onverwachte momenten de kop op te steken en dit kan ons sterk ontroeren. ‘Het leven’ is er soms nog, met name daar waar je het niet verwacht.

In de praktijk heeft het begrip inmiddels ook zijn bruikbaarheid bewezen. Met name in de wereld van het welzijnswerk in ontwikkelingslanden is het een begrip geworden dat tot veel herkenning en communicatie heeft geleid. In een themanummer van het tijdschrift *Substance Use and Misuse* (april 2004) wordt de bijzondere toepasbaarheid van het begrip op verslaafden en hun omgeving toegelicht. Veel welzijnswerkers en vooral jongerenwerkers zijn het begrip gaan zien als de aanduiding van hun specifieke benadering van jongeren in moeilijke omstandigheden. Het geeft uitdrukking aan hun visie dat begeleiding van jongeren kan aansluiten bij wat die jongeren al in huis hebben, hun ‘resilience’. Hierdoor wordt het vertrekpunt in de begeleiding niet de problematische situatie maar de aanwezige groeikansen.

Tijdens een internationale conferentie van welzijnswerkers in ontwikkelingslanden, georganiseerd door het Bureau International Catholique d’Enfance te Genève, is

spontaan een metafoor ontstaan om deze benadering in beeld te brengen: de metafoor van het huis, het ‘casita’-model. In deze metafoor wordt een persoon vergeleken met een huis. Een huis kan veel stormen doorstaan, mits het gebouwd is op een goed fundament en de kamers van het huis stevig met elkaar verbonden zijn. In analoge zin kan een persoon ‘staan als een huis’ en doorgroeien ondanks de stormen des levens, mits hij/zij staat op een fundament van ‘gedragenheid’. Hiermee wordt bedoeld de ervaring van sociale steun en persoonlijke aanvaarding. De kamers die op dit fundament gebouwd zijn en stevig met elkaar zijn verbonden, zijn allereerst de kamer van de zingeving (besef hebben van een positieve band met het leven) en vervolgens, als een soort tweede verdieping, de kamer van de vaardigheden (communicatieve, sociaal-emotionele en technische vaardigheden), de kamer van de zelfwaarde (het gevoel er te mogen zijn, iets voor te stellen) en de kamer van de humor (het vermogen om zaken te kunnen relativiseren).

Inmiddels is het huismodel een metafoor voor veel leerkrachten in het basisonderwijs om na te denken over en te communiceren over de benadering van leerlingen, zoals wij lieten zien aan de hand van een beschrijving van twee basisscholen (Moreel & Roemer, 2006). Wanneer we het verhaal van Billy Elliot willen benoemen als een casus van ‘resilience’, dan kunnen we zeggen dat de ‘resilience’ van Billy vooral gevoed wordt door de steun van zijn lerares, door de zin die dansen voor hem had (‘Het is net electriciteit’) en zijn bovengemiddelde vaardigheden.

De volgende casus gaat over een jonge vrouw die op haar manier ‘resilient’ is gebleken. In moeilijke omstandigheden, waarin drank een prominente rol speelde, had ze het vermogen om door te groeien tot een volwaardig functionerende volwassene. Ook deze casus kan in ‘resilience’-termen beschreven worden.

Mijn verhaal over drank leest als een clichématige driestuiverroman, of als iets waar bepaalde religies goede sier mee proberen te maken om zieltjes te winnen. Ik zelf krijg van dat soort ‘bekeringsverhalen’ vaak een geitenwollensokkengevoel: het maakt me niet vrolijk. Wat is nu toch die schaamte die mij ervan weerhoudt om dit op te schrijven? Ik ben geen bescheiden type en zit nooit om woorden verlegen, maar nu voel ik me naakt. Verstandelijk gezien vind ik dat ik mij niet voor mijn verhaal zou hoeven te schamen, want hij die zonder zonde is ... Maar toch, het is geen leuk verhaal en het dwingt me terug te gaan naar een tijd die ik liever vergeet, maar die echt alles te maken heeft met de persoon die ik vandaag de dag ben, met het leven dat ik mag leiden en waar ik dankbaar voor ben.

In mijn jeugd was ik iemand die altijd veel nadacht, volgens mijn omgeving té veel, aangezien mijn gedachten me niet vrolijk maakten. Ik kom uit een zeer warm gezin, maar niemand in het gezin was zo zwaar op de hand als ik. Wat is de zin van het bestaan? Wat is er na de dood? En meer van zulke vragen, die mij de adem benamen vanwege de grootsheid van het leven dat mij overspoelde en dat ik niet kon bevatten (vandaag de dag nog niet, maar ik kan er inmiddels wel mee omgaan).

Al op jonge leeftijd ging ik vaak stappen en drank hoorde daarbij; dat was toen nog geen probleem. Eenmaal per week dronk ik met mijn broer en vrienden voordat we gingen stappen en eigenlijk was het behoorlijk onschuldig. Mijn leven ontspoon zich, wilde ik schrijven, maar het is eerlijker te zeggen dat ik me door het leven heen worstelde en mijn weg zocht in een wereld die iedereen leek te begrijpen - of men deed in ieder geval zeer geslaagd alsof - behalve ik.

Na een grote, zeg maar existentiële, crisis ontwikkelde ik straatvrees. Dat was een nachtmerrie: ik zat thuis en wist niet hoe uit de vicieuze cirkel te breken die mij gevangen hield. Ik kwam de deur alleen nog maar uit om de hond uit te laten en drank te kopen. 's Nachts dronk ik me knock-out, want slapen lukte anders niet. Mijn drankgebruik liep erg uit de hand en zorgde voor afschuwelijke situaties. Ik heb dingen gedaan waar ik mezelf schade mee toebracht en die ik niet meer kon terugdraaien en waarmee ik ook mijn omgeving veel pijn gedaan heb. Ik heb ook enkele afschuwelijke black-outs gehad. Wat ik erger vond kan ik niet zeggen: 's morgens wakker worden en je iets afschuwelijks herinneren of wakker worden en niet meer weten wat je hebt gedaan en wat er de avond ervoor is gebeurd.

In de loop van de tijd probeerde ik mijn drankmisbruik in de greep te krijgen. Ik stopte een tijdje, begon dan weer met een drankje voor de gezelligheid en het voornemen met mate te drinken. Maar altijd ontaardde het, want matig zijn lukte me niet en dan was ik weer terug bij af. ‘Waarom doet iemand zichzelf zo iets aan?’, vraag je je misschien af. Misschien ook niet, maar het was in ieder geval een vraag die ik mezelf vaak stelde. Het antwoord is dat ik zo bang was om er te zijn dat ik probeerde er op de een of andere manier niet helemaal te zijn.

Mijn diepte- en keerpunt kwam gelijktijdig. Ja, ik waarschuwde al voor het clichématige aan dit verhaal. Ik had met een vriendin in Amsterdam afgesproken en zij had er al weinig vertrouwen in dat het me zou lukken om die afspraak na te komen,

gezien mijn drankgebruik. Ik verzekerde haar dat ik op een bepaalde tijd op het station zou staan, maar werd de volgende dag natuurlijk veel te laat wakker. De zelfhaat van toen kan ik nu nog voelen. Ik belde mijn moeder op, want als je je gedraagt als een kind is dat wellicht ook het verstandigste om te doen. Zij kwam naar mij toe, zoals altijd. Huilend, terwijl de geur van drank nog uit mijn poriën kwam, vertelde ik haar wat ik had gedaan. (Ik wilde schrijven: 'wat me was overkomen', maar dit is waarheidsgetrouwer.) Zij vroeg of ik echt wilde stoppen en ik antwoordde dat ik verlost wilde zijn van die ellende die mij gevangen hield in een bestaan dat ik niet wilde en mij maakte tot iemand die ik niet wilde zijn.

Mijn ouders hadden in het verleden afscheid genomen van het geloof, overigens met goede redenen, maar respecteerden altijd dat ik gelovig ben en daar steun in vind. Vele malen zijn zij, omdat ik daar behoefte aan had, met mij op bedevaart gegaan, naar Kevelaer. Dat gaf me de kracht die ik nodig had om door te gaan. In deze situatie, terwijl ik echt wanhopig was, kreeg mijn moeder een wijze ingeving. Zij pakte de bijbel en zei dat het voor haar niks betekende, maar voor mij wel en dat, als ik echt wilde stoppen, ik met mijn hand op de bijbel zou moeten zweren nooit meer te drinken.

Ik heb dat gedaan, het is nu zeven jaar geleden, en ik voelde mij bevrijd. Het voelde als een opluchting dat ik nooit meer zou hoeven drinken en ik heb er ook nooit spijt van gehad. Mijn moeder begreep wat voor mij heilig was en kende mij op dat moment beter dan ik mezelf. Zij wist dat ik deze belofte na zou komen en zo is het ook gegaan. Ik ben religiestudies gaan studeren en mij gaan richten op de vragen die mij bezighielden in plaats van ervoor te willen vluchten. Ieder mens is anders en dit was de weg die ik moest gaan en die mijn leven heeft verrijkt. Ik houd mij dagelijks bezig met de vragen die mij niet loslaten en zou het ook niet anders willen. Aangezien ik ook niet anders kan, is dat mooi meegenomen.

In dit verhaal, zo zouden we nu kunnen zeggen, blijkt deze jonge vrouw te beschikken over 'resilience'. Haar levensweg kan ons verrassen in positieve zin. Haar 'resilience' werd gevoed door de steun van met name haar moeder ('Ze kende mij op dat moment beter dan ik mezelf'). Deze steun heeft gezorgd voor een fundament van gedragenheid, waarop de kamer van de zingeving rustte, die in dit geval sterk religieus gekleurd was ('Mijn moeder begreep wat voor mij heilig was'). De jonge vrouw beschrijft een sterke band met het domein van de levensvragen ('Zulke vragen, die mij de adem benamen vanwege de grootsheid van het leven dat mij

overspoelde') en haar moeder speelt hierop in. Verbonden met die twee cruciale 'kamers' (gedragenheid en zingeving) komen de kamers van de vaardigheden, de zelfwaarde en de humor in beeld: er is sprake van zelfregulatieve vaardigheden ('Deze belofte nakomen'), een positief zelfbeeld ('Ieder mens is anders en dit was de weg die ik moest gaan en die mijn leven heeft verrijkt') en humor, die in haar specifieke beschrijving valt aan te treffen ('driestuiverroman').

Zingeving is een cruciale factor van 'resilience'. Deze zingeving kan, maar hoeft niet, religieus gekleurd te zijn. Wat wordt echter bedoeld met 'zin'? Gaat het hierbij om existentiële patronen van betekenisgeving, waarbij de afstand tot het dagelijks gebruikte 'ergens zin in hebben' opvalt? Van welke dynamiek was sprake toen de jonge vrouw met haar hand op de bijbel beloofde niet meer te drinken? Hoe is de 'zingevingsdynamiek' nader te omschrijven?

Zin in het leven

In deze paragraaf baseer ik me op een studie van Vanistendael (2006), verbonden aan het Bureau International Catholique d'Enfance. Deze auteur kan beschouwd worden als de peetvader van de 'resilience'-benadering in het Nederlandse taalgebied.² De betreffende studie kan gezien worden als een fenomenologie van de zin. Het navolgende is een poging deze fenomenologie enigszins te systematiseren.

Zin omschrijft Vanistendael als een positieve band met het leven. Ik onderscheid vier lagen in zijn omschrijving. Allereerst de laag van de dagelijkse dingen, die Vanistendael benoemt als een sokkel van zin. In zijn boek beschrijft hij een ontmoeting tijdens een conferentie, die hem op dit spoor heeft gezet: 'Maar meneer, ik dacht dat de zin van het leven te maken had met een groot debat, met filosofie, met metafysica en godsdienst. En nu spreekt u van het gewone dagelijks leven!' In tal van anekdotes en voorbeelden laat Vanistendael zien hoe mensen in alledaagse bezigheden een positieve band met het leven kunnen onderhouden. Hij verhaalt over de werkloos geworden man, die na een tijd de liefhebberij van het postzegels verzamelen oppakt. Hij gaat in op onze naam (hoe wij heten), die ons zo vertrouwd is, hij vertelt van het eenvoudige diner dat hij en zijn vrouw bij een echtpaar mochten genieten: 'Deze avond met die hartelijke stemming is ons altijd bijgebleven ... Aan het eind van zo'n avond voelt iedereen zich een beetje beter mens. Zonder er verder bij stil te staan of er zelfs maar

² Zie ook de verwijzing naar publicaties van zijn hand op www.dekrachtvanhethuis.org.

aan te denken wordt er een beetje zin gesticht.’ Talrijk zijn de kleine dagelijkse dingen die ons op een positieve manier binden aan het leven en die Vanistendael dan ook benoemt als de sokkel van zin: het alledaagse leven dat zoveel elementen omvat, groot en klein, die ons met het leven verbinden.

Een tweede laag gaat in op drie perspectieven die ons verbinden met het leven: die van het goede, het ware en het schone. Eigenlijk zijn het ‘vluchtpunten’, waarvan de horizon telkens verder wijkt. In feite zijn we er allemaal op georiënteerd; deze vluchtpunten kunnen ons met elkaar verbinden doordat we er allemaal steeds naar blijven zoeken, al dan niet er met elkaar over sprekend. Onze ethische oriëntatie impliceert wellicht dat we verder willen mikken dan de slogan: ‘Ik doe waar ik zin in heb, maar mijn vrijheid houdt op waar de jouwe begint.’ Samen zoeken naar het goede leven bindt ons aan dat gezochte goede leven en zal laten zien dat dat goede leven steeds weer achter een nieuwe horizon ligt. Met het perspectief van de waarheid beoogt Vanistendael ‘een wijsheid (...) die de wetenschap integreert, maar die ook verder reikt dan de wetenschap’. Zo kan ook de esthetische ervaring ons binden aan het leven, vooral op die momenten dat ons de diepe glans van het leven ook in haar gebrokenheid als schoonheid treft.

De derde laag die ik waarneem in Vanistendaels beschrijving van zin wordt gekenmerkt door het terugblikkende karakter dat met zin verbonden kan zijn. Waar de alledaagse dingen en de perspectieven van het goede, het schone en het ware mij nog in oriënterende zin aan het leven binden, is er ook een verbinding mogelijk in betekenisgevende zin. Hoe kan ik dat wat mij overkomen is integreren in een positieve levenservaring? Vanistendael verwijst hiervoor naar de levensverhalen van mensen die door allerlei omstandigheden in een uitzichtloze situatie beland zijn. Hoe is hier nog zin in te ontdekken? Moeten we soms niet gewoon toegeven dat bepaalde situaties volstrekt zinloos zijn? Iedere poging om daar de zin van aan te tonen zou ongepast en respectloos jegens de betroffenen zijn. Wat ons hier rest is ‘waken bij het leven, gekwetst maar niet verloren’. Mettertijd kunnen mensen ‘soms zelfs zin ontdekken in hun lijden, door het te plaatsen in hun ruimere levensgeschiedenis, zo goed en zo kwaad als het gaat. Nog later slagen ze er wellicht in vanuit hun ervaring weer een positieve wending te geven aan hun leven’. In deze derde laag geeft Vanistendael er blijk van in het bijzonder gevoelig te zijn voor de niet-manipuleerbaarheid van zin.

Deze gevoeligheid leidt bij hem tot een vierde laag, waarin hij als een soort ontknoping de retorische vraag stelt of het een kwestie is van zin geven dan wel van zin ontdekken. Vanistendael kiest voor het laatste. Ons lijden kunnen plaatsen in een ruimere levenscontext die ons

persoonlijk overstijgt, vraagt om de erkenning van die levenscontext als in de kern goed. ‘Kwaad en lijden bemoeilijken de waarneming van die kern van goedheid in het leven. Maar doen ze die kern verdwijnen of maken ze ons blind? Dat is iets anders. Want zelfs als het enkel nog gaat om het zorgende engagement van een mens die alles verloren heeft in het leven, dan is juist die inzet zelf nog getuige van die kern van goedheid in een omgeving waar alles verloren schijnt. Zelfs als het enkel nog gaat om de vergeving van een slachtoffer dat getekend is door zijn beulen, dan is juist die vergeving nog een getuige van een kern van goedheid in het leven. Zelfs als dat slachtoffer niet kan vergeven, maar wel zou willen kunnen vergeven, dan is die wil nog een getuige van die kern van goedheid in het leven - zelfs al blijkt die wil uiteindelijk te zwak. In het leven is er duidelijk meer goedheid aanwezig dan wat de geschetste situaties suggereren. En dus meer mogelijkheid om ons positief met het leven te binden en dus meer mogelijkheid tot zin.’

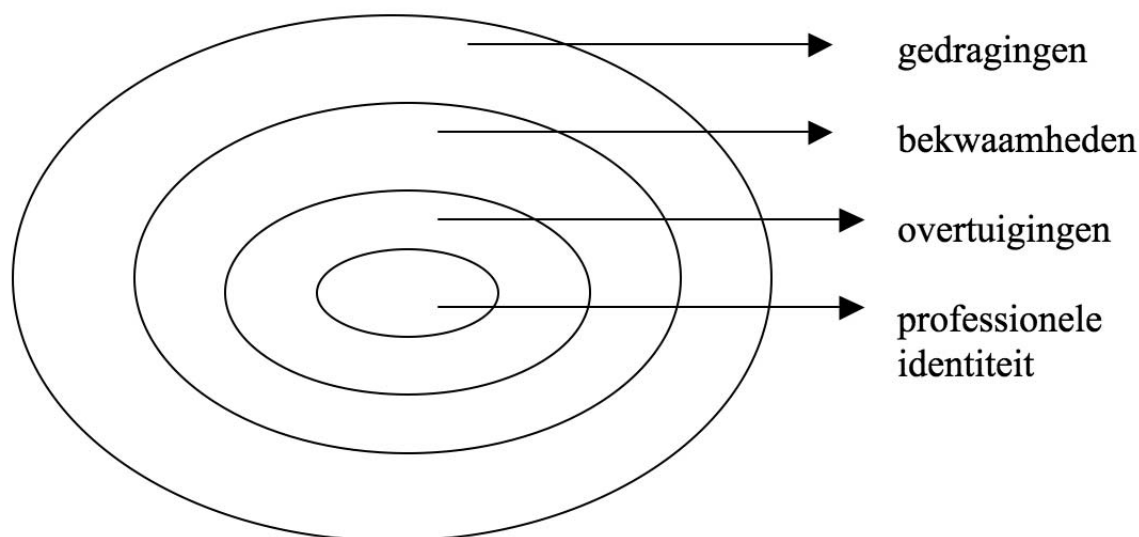
Uiteindelijk is zin een kwestie van ontdekken. Vanistendael noemt het een voortdurend proces van hoop en verwachting, van aandacht en zorg, van actief zijn en loslaten, van daadwerkelijke inzet en vooral van waken.

Implicaties voor begeleiding

De implicaties van het voorgaande perspectief op begeleiding zou ik willen formuleren aan de hand van het competentiebegrip van Korthagen. Korthagen (2001) heeft dit begrip ontwikkeld ten behoeve van het onderwijs, maar het lijkt in de kern ook toepasbaar op andere begeleidende beroepen. Korthagen gaat ervan uit dat ‘competent zijn’ opgebouwd is uit een aantal lagen. Hij schetst ze als concentrische lagen rond een kern, die hij in sommige teksten benoemt als ‘spirituality’, in andere als ‘interconnectedness’ en soms als ‘betrokkenheid’.

De buitenste laag van die competentie bestaat uit het waarneembare gedrag. Daaronder liggen bekwaamheden verborgen, die wel aan het licht kunnen maar niet hoeven te treden. Daar weer onder ligt de laag van de overtuigingen. De laag die nog dicht bij de kern van de persoonlijkheid van de begeleider ligt, is die van de professionele identiteit (‘Wie ben ik en wie wil ik zijn in dit beroep?’). Uiteindelijk wordt het competent zijn volgens Korthagen gedragen door het antwoord op de vraag: ‘Waar doe ik het allemaal voor?’

Onder verwijzing naar dit competentiebegrip kunnen we drie implicaties noemen. Op de eerste plaats brengt de praktijk van verslaafdenzorg vanuit de ‘resilience’-benadering specifieke aandachtspunten met zich mee. Hoe is het gesteld met de ‘resilience’ van deze persoon? Hoe gedragen voelt hij/zij zich? Op welke wijze beleeft deze

Figuur 1 Het competentiebeprip van Korthagen (2001).

persoon ‘zin’ in het leven en zoekt hij/zij daarnaar? Slechts op basis van deze cruciale ‘kamers’ en ermee verbonden kan ook aandacht ontstaan voor specifieke (zelfregulatieve) vaardigheden, voor het gevoel van eigenwaarde en voor humor. Voor zorgverleners betekent dit wellicht dat de bekwaamheid om ook het domein van de zingeving - al dan niet religieus gekleurd - ter sprake te kunnen brengen, tegen het licht gehouden moet worden.

Op de tweede plaats, en hiermee betreden we de laag van de overtuigingen, impliceert de ‘resilience’-benadering een principieel andere houding ten opzichte van begeleiding: niet uitgaan van wat misgaat of problematisch is, maar zoeken naar en aansluiten bij wat er aan kracht aanwezig is. Een voorbeeld uit de onderwijspraktijk kan dit wellicht verhelderen. Bij pestproblemen in een klas wordt de oplossing vaak gezocht in een analyse van factoren die het probleem veroorzaken. De ‘resilience’-benadering daarentegen zoekt de oplossing in de reeds aanwezige groeikracht en groeikansen die in de klas zelf te vinden zijn.

In psychotherapeutische interventies is die aandacht voor de ‘resilience’ van de cliënt soms terug te vinden, vaak echter ook niet. In de zogenaamde leefstijltrainingen (DeWildt e.a., 2001), in Nederland in en buiten de verslavingszorg veel gebruikte therapeutische interventies bij verslaving, vinden we bijvoorbeeld nauwelijks een verwijzing terug naar de sterke kanten in de persoon. Maar opvallender nog is zij afwezig bij meetinstrumenten van patiëntkenmerken.

Broekman en Schippers (2003) analyseerden een reeks instrumenten die patiëntkenmerken vaststellen. Zij constateren dat er, op één uitzondering na (PREDI), geen aandacht bestaat voor de sterke kanten van een persoon. Overigens worden in de MATE, samengesteld overeenkomstig de internationale classificatie van het menselijk functioneren (ICF) van de WHO, wel positieve factoren van invloed op gezondheid en herstel van de persoon geïnterpreteerd (Schippers, Broekman & Buchholz, 2007).

Op de derde plaats confronteert deze benadering de zorgverlener ook met zijn/haar eigen visie op het leven (‘Waar doe ik het voor?’). De vraag die beantwoord moet worden luidt: ‘Geloof ik zelf in die kern van goedheid in het leven, die ten grondslag kan liggen aan mijn “wakende” begeleiding van verslaafden, waarin ik “resilience” aanwezig leer zien?’

Tot besluit

Aandacht voor de levensbeschouwelijke c.q. zingeving-dimensie van de verslavingsproblematiek heeft onder druk gestaan van de maatschappelijke veranderingen van de afgelopen decennia. We kunnen echter niet terug naar de tijd waarin deze aandacht in institutionele kaders (zuilen) mogelijk werd gemaakt. Die tijd is definitief voorbij, zo lijkt het. Maar omdat die kaders zijn weggefallen, betekent dat nog niet dat ook die aandacht niet meer zinvol of mogelijk is. In bovenstaande presentatie is

een perspectief geboden op het begeleiden van verslaafden, waarbij zingeving nadrukkelijk wordt meegenomen in de benadering, zonder dat dit betekent dat de begeleiding zich zou dienen in te kaderen in enig levensbeschouwelijk stelsel. Dit perspectief vraagt echter om toe-eigening op het diepe niveau van de professionele identiteit van de begeleider, waarbij hij/zij ook zelf voor de zinvraag komt te staan: ‘Waar doe ik het eigenlijk voor?’

Literatuur

- Borsjes, M. e.a. (2001). *In de geest van ... Cliënten over levensbeschouwing*. Amsterdam: Amsterdams Patiënten- en Consumentenplatform.
- Broekman, T.G., & Schippers, G.M. (2003). *Specifications for the measuring of patient characteristics in substance abuse treatment*(eindrapport ZON-project). Amsterdam: AIAR/Nijmegen: Beta.
- Dols, C. (2007). *De geesel der eeuw. Een kennismaking met de katholieke drankbestrijding in Nederland, 1852-1945*. Zaltbommel: Aprilis.
- Korthagen, F.A.J. (2001). *Op zoek naar de essentie van goed leraarschap*(oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Moreel, J., & Roemer, J. (2006). *Identiteit maak je samen. Schoolontwikkeling vanuit groeikansen*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals New York Academy of Science*, 1094, 1-12.
- Schippers, G.M., Broekman, T.G., & Buchholz, A. (2007). *MATE. Handleiding en protocol*. Nijmegen: Bureau Beta.
- Vanistendael, S. (2006). *Zin in het leven. Een nieuwe kijk op wat vertrouwd is*. Tielt: Lannoo.
- Wildt, W.A.J.M. de, Brink, W. van den, Dijk, A.A. van, Schippers, G.M., & Walburg, J.A. (red.) (2001). *Achilles leefstijltraining*. Zeist: Cure & Care.